

Den kjente og den glemte Hypatia¹

Hypatia – Famous and Forgotten

Kristin Sampson

Universitetet i Bergen

Kristin Sampson, dr. art., er førsteamanuensis ved Institutt for filosofi og førstesemesterstudium ved Universitetet i Bergen. Hun arbeider hovedsakelig med antikk gresk filosofi og feministisk tenkning. Hennes seneste publikasjoner tar for seg blant annet Platons *Apologien* og *Protagoras*.

kristin.sampson@uib.no

SAMMENDRAG

Hypatia av Alexandria er en av de mest berømte skikkelsene fra antikken. Dette gjør det desto mer forbløffende at så lite er kjent hva gjelder den filosofiske tenkningen hennes. Denne artikkelen ser på forholdet mellom legendenes kjente og filosofiens glemte Hypatia, og reiser spørsmål om hvorvidt, og i så fall hva, ved den filosofiske tenkningen hennes det er mulig å hente frem fra glemselen. For å kaste lys over dette spørsmålet kan det også være nyttig å ta i betraktning de legendariske og berømte sidene ved Hypatia. Hva har gjort henne legendarisk, og hva er hun berømt for? Dette kan bidra til å kaste lys over de mindre kjente aspektene ved Hypatia. Det å se på den kjente og den glemte Hypatia på denne måten, reiser også et spørsmål omkring forholdet mellom disse to sidene. På hvilke måter påvirker den vidgjetne Hypatia glemselen av den mer neglisjerte? Er Hypatia glemt også gjennom sin egen berømmelse? Og hvilke andre faktorer spiller en rolle, med tanke på hva som er glemt ved denne kvinnelige filosofen?

ABSTRACT

Hypatia is one of the most famous figures from Antiquity. This makes it all the more baffling that so little is known about her philosophical thinking. This article considers the relationship between the famous Hypatia of the legends and the forgotten Hypatia of philosophy, and raises the question concerning whether, and if so what, of her philosophical thinking it is possible to restore from obscurity. In order to approach this question it may be useful also to consider the legendary and famous side of Hypatia. What has made her legendary and for what is she famous? This may help in shedding light upon the less known

1. Takk til Hilde Vinje og to anonyme lesere for fruktbare og nyttige kommentarer til et tidligere utkast av denne artikkelen.

aspects of Hypatia. Looking at the famous and the forgotten Hypatia in this way also raises a question concerning the connection between these two aspects. In what way does the famous Hypatia influence the forgotten one? Is Hypatia forgotten also through her own fame? And, what other factors plays into what is remembered and what is forgotten about this female philosopher?

Keywords:

Hypatia, female philosopher, Neo-Platonism, Synesius, Pandrosion, Sosipatra, Alexandria

Det har vært hevdet at Hypatia er verdens mest kjente nyplatonske tenker, og den femte mest kjente greske filosofen i det hele tatt, etter navn som Platon, Sokrates, Aristoteles og Pythagoras (Watts, 2017, s. 4). I tillegg til en rekke mer faglige bøker og artikler om Hypatia har det blitt skrevet romaner og dikt om henne, og hun er avbildet i kunsten gjennom både malerier og film, og to tidsskrift er oppkalt etter henne.² Når Michael A. B. Deakin i sin bok *Hypatia of Alexandria: Mathematician and Martyr*, publisert så sent som i 2007, etterlyser berømmelse for Hypatia og fremstiller henne som glemt og ukjent, stemmer det rett og slett ikke (Deakin, 2007, s. 13). Problemet er ikke at Hypatia ikke er kjent, men snarere måten hun er blitt legendarisk på, og hva hun er berømt for.

Gitt at Hypatia er så navngjeten, på hvilken måte kan det da være på sin plass å inkludere Hypatia i en utgivelse som skal ta for seg filosofiens glemte kvinnelige tenkere? Hvis hun er den mest berømte nyplatonske filosofen, kan hun da egentlig sies å være glemt? Dessuten, det å være rangert som nummer fem blant de mest kjente filosofene fra antikken som sådan, kan neppe sies å innebære at du er ukjent, når de foran deg er blant de mest vidgjetne tenkerne ikke bare fra antikken, men i den flere tusenårige historien til den filosofiske tradisjonen sett under ett. Så hva kan det da bety at Hypatia er glemt? På hvilken måte er hun glemt? For å nærme oss et svar på disse spørsmålene, kan det være nyttig å se litt nærmere på berømmelsen til Hypatia, og reise spørsmål også omkring på hvilken måte hun er kjent. Hva er det som har gjort henne legendarisk, og hva er hun berømt for? Dette vil så igjen kunne åpne opp for å se litt klarere hva hun ikke er like kjent for, og hvilke aspekter ved Hypatia den historiske tradisjonen ikke har tatt vare på og holdt frem i like sterk grad.

Denne artikkelen vil altså se nærmere på både den kjente og den glemte Hypatia. Det vil si, først skal vi se litt nærmere på hva det er som gjør at så mange fremdeles i dag faktisk kjenner til Hypatia. Forhåpentligvis vil dette hjelpe oss til også å få et klarere blikk for hva

2. Den italienske forfatteren og dikteren Diodora Saluzzo Roero (1774–1840) utgav i 1827 et tobinds diktverk om Hypatia: *Ipazia ovvero delle filosofie*. Hypatia figurerer også i norsk samtidsdikting, i Tone Hødnebos diktsamling fra 2016. Charles Kingsleys (1819–1875) roman om Hypatia, opprinnelig utgitt i 1853, ble en stor suksess i viktoriatidens England og ble oversatt til en rekke europeiske språk. Et av de mest kjente maleriene av Hypatia er fremstillingen til prerafaelitten Charles William Mitchell (1854–1903) fra 1885 av en slående vakker, ung, naken Hypatia foran et alter i en kirke, like før hun blir drept. Dette mest kjente av Mitchells malerier kan sees i *Laing Art Gallery* i Newcastle. I vår egen tid er det antagelig filmen *Agora* fra 2009, regissert av Alejandro Amenábar og med Rachel Weisz i hovedrollen som Hypatia, som i sterkest grad har bidratt til at Hypatia er en så velkjent skikkelse. De to tidsskriftene som er oppkalt etter Hypatia ble begge etablert på 1980-tallet: Det ene er *Hypatia: Feminist Studies*, utgitt første gang i Athen i 1984, og det andre er *Hypatia: A Journal of Feminist Philosophy*, utgitt i USA av Indiana University Press siden 1989.

hun ikke huskes for, og hvilke sider ved henne som ikke er særlig kjent. Det finnes imidlertid en rekke andre kvinnelige filosofer fra antikken, og fra senantikken, som er langt mindre berømte enn Hypatia. I andre del nevner jeg kort et par av disse, både for å si noe om konteksten rundt Hypatia, og for å forklare hvorfor fokuset her ikke i stedet er lagt på en av dem. I siste del av artikkelen skal vi prøve å få et glimt av hvilke sider ved Hypatia som er glemt. Å se på henholdsvis den kjente og den glemte Hypatia på denne måten reiser også et spørsmål om forholdet mellom disse to aspektene ved Hypatia. Har den berømte Hypatia en betydning for hva ved denne filosofiske skikkelsen som ikke huskes? Eller for å si det enda klarere: Er Hypatia glemt gjennom å være skjult av sin egen berømmelse? Det vil si, er det én Hypatia som er husket og berømt, og som skygger for den Hypatia som er glemt? Og hvilke andre faktorer kan ha spilt inn i forhold til hva som ble husket og hva som ble glemt om Hypatia? Har for eksempel det faktum at hun var kvinne noe å si? La oss begynne med å se nærmere på den kjente Hypatia.

I. DEN KJENTE HYPATIA

Hypatia av Alexandria er kanskje aller mest kjent for sin død, eller rettere sagt for måten hun ble drept på. I år 415 e.Kr. ble hun brutalt overfalt og myrdet av en rasende mobb på gaten i hjembyen sin. I sin kirkehistorie fra 400-tallet e. Kr. forteller Sokrates Scholastikos i detalj hvordan hun ble drept: Ledet av en mann ved navn Peter overfalt pøbelen henne på vei hjem og dro henne med seg til en kirke kalt Cæsareum. Her rev de av henne klærne og drepte henne med potteskår. Etter å ha slitt kroppen hennes i stykker, dro de kroppsdelenene gjennom byen til et sted kalt Kinaron, hvor de brente restene (Sokrates Scholastikos, 1890, 7.15).³ Hypatias død var sjokkerende på flere måter. Den fremviser blant annet en rekke konflikter i antikkens Alexandria – ja, i den antikke verden som sådan. Hypatia var en kvinne fra en velstående familie, var velutdannet og del av den intellektuelle eliten, og hadde politisk innflytelse overfor makthaverne i Alexandria. Hun ble angrepet av fattige menn uten intellektuell og politisk makt og innflytelse. På denne tiden var det uvanlig at noe medlem av den romerske eliten i byen ble fysisk angrepet av en folkemengde.⁴ At en som tilhørte den velstående intellektuelle eliten ble drept på denne måten, var rystende.

Drapet på Hypatia skjedde også midt i en politisk og religiøs brytningstid i Alexandria og den antikke verden, der en førkristen kultur sto – i hvert fall delvis – i et motsetningsfylt forhold til den fremvoksende kristendommen. Hypatia ble dermed gjennom sin død også et symbol på en gammel tid og kultur som var i ferd med å forsvinne i det femte århundret

3. De to ulike transkripsjonene av navnet til Sokrates Scholastikos skyldes at referansen her viser til engelske oversettelser av Sokrates Scholastikos' kirkehistorie (*Historia Ecclesiastica*), nærmere bestemt *Socrates Scholasticus' Church History*, utgitt i 1890 og oversatt av A.C. Zenos i *Nicene and Post-Nicene Fathers, Second Series*, samt oversettelsen som er gjengitt i tillegg til Deakins bok om Hypatia, s. 143–148, under tittelen *The Ecclesiastical History* (Book VII, Chapter XIII–XV).
4. Her følger jeg Watts (2017, s. 3). Dzielska synes å ha et annet syn når hun viser til tendensen til vold og kriminalitet hos befolkningen i Alexandria og fremholder hvordan mobben, i tillegg til å drepe Hypatia, også tok livet av to biskoper: en i 361 og en i 457 e. Kr. (Dzielska, 1995, s. 99). Watts, derimot, ser drapene på de to biskopene som eksempler på hvor sjelden slike pøbelgjenger faktisk gikk til fysisk angrep på prominente mennesker i Alexandria, og til og med bare ved unntaksvise tilfeller gikk til angrep på de rikes eiendom. Selv om Alexandria hadde rykte på seg for å være et sted for vold og opprør, var det bare rundt hvert femtiende år at mobben drepte en fremstående person (Watts, 2017, s. 115).

e. Kr., og det skremmende drapet på henne har blitt sett som bilde på et omslag som markerer slutten på den greske rasjonaliteten og hedenske filosofien, og samtidig fremveksten av religiøs, kristen fundamentalisme.⁵ Dette bildet av Hypatias død som symbol på en overgang fra gresk rasjonalitet til kristen fundamentalisme kan imidlertid nyanseres. Flere andre motsetninger knyttet til blant annet økonomi og politikk spiller inn.

En som legger vekt på mer sosioøkonomiske aspekter som betydningsfulle for å forstå bakgrunnen for drapet på Hypatia er Edward J. Watts. I boken *Hypatia. The Life and Legend of an Ancient Philosopher* går han inn på de sosiale ulikhetene mellom forskjellige grupper i Alexandria på 400-tallet e.Kr. Her beskriver han det han omtaler som to Alexandria-er, som eksisterer som to byer i et slags parallellsamfunn. Det ene Alexandria er de velstående og intellektuelt velutdannedes by. Til dette hører museet og biblioteket med de ulike skolene knyttet til læremestre særskilt i matematikk og filosofi. Det andre Alexandria er de fattiges Alexandria, og forbindes blant annet med den store mengden sesongarbeidere som arbeidet i byen. På den ene siden har vi det Alexandria som både i sin samtid og for ettertiden står som et vesentlig åndelig og kulturelt sentrum i senantikken. På den andre siden har vi handelshovedstaden Alexandria som var en av de viktigste utskipingshavnene for korn.

Alexandria var særdeles velplassert som havn for alt kornet som ble fraktet ned elven Nilen og som skulle videre med skip over Middelhavet. Denne betydelige korntransporten kunne ikke finne sted hele året, men måtte foregå i månedene når været var på sitt beste og skipene kunne seile noenlunde trygt. Det betydde at en i disse hektiske periodene der utskipingen kunne foregå, trengte store mengder mannlig arbeidskraft, som kom tilreisende til byen og hjalp til med å frakte kornet fra de store kornlagrene og ned til der skipene lå, og så losset kornet om bord. I lavsesongen hadde ikke disse arbeiderne lenger arbeid og inntekt, og mange dro tilbake dit de kom fra. Men, i en storby som Alexandria var det også et betydelig antall av disse sesongarbeidende mennene som ble igjen i byen, uten arbeid, med alt det innebar av mangel på inntekter og mye tid til lediggang. Dette ser Watts som del av grobunnen for sosial og politisk uro, og som noe som i liten grad har vært trukket frem i beskrivelsene av de bakenforliggende forholdene og årsakene til drapet på Hypatia. Watts legger blant annet vekt på at overfallet på Hypatia skjedde i mars måned i år 415 e.Kr., det vil si på et tidspunkt av året der skipsfarten over Middelhavet enda ikke var kommet i gang (Watts, 2017, s. 114). Dette var helt på slutten av en lang ventetid for de mange sesongarbeiderne som hadde stått uten fast arbeid i månedsvis, og det er lett å se for seg hvordan dette kunne være en tid på året som var vanskeligst for disse, med lite igjen av mulige oppsparte midler fra forrige sesong. En del av disse overlevde med støtte fra biskopen i Alexandria, og dette kan ha bidratt til at det ikke var vanskelig for biskopens støttespillere å samle sinthe menn av kristne til en mobb som skulle gå til

5. Dette synet på Hypatia kommer i de antikke kildene kanskje sterkest til uttrykk hos Damaskios. I opplysnings-tiden fikk bildet av Hypatia som symbol på den klassiske greske rasjonalitetens fall, vind i seilene, for eksempel hos Voltaire. I *Examen important de Milord Bolingbroke ou le tombeau du fanatisme* fra 1736 fremstiller han Hypatia som en som ble drept av kristne fanatikere på grunn av sin tilknytning til den førkristne greske kultur og rasjonalisme. Også i *Dictionnaire Philosophique* skildrer Voltaire Hypatia på lignende vis. Bertrand Russell gir i *History of Western Philosophy* uttrykk for et lignende syn med sin berømte formulering om drapet på Hypatia som et drap på selve den greske filosofien i senantikken Alexandria: «After this [the lynching of Hypatia] Alexandria was no longer troubled by philosophers.» (Russell, 2004, s. 342).

angrep, skjønt, ifølge Watts, uten et egentlig mål om å drepe eller fysisk skade Hypatia (Watts, 2017, s. 115).⁶

Betydningen av de store sosioøkonomiske ulikhetene i Alexandria på Hypatias tid er altså ett aspekt ved beskrivelsen av den berømte Hypatia som i senere tid har blitt nyansert. Det finnes også andre forestillinger ved den kjente Hypatias liv og død som trenger å bli justert. Legendenes Hypatia fremstilles ofte som en ung, vakker kvinne som ble drept. Noen fremstillinger portretterer henne som rundt tjuefem år, andre som rundt førtifem år gammel da hun ble drept. Den franske dikteren Charles-Marie Leconte de Lisle (1818–1894) omtaler Hypatias kroppslige fremtoning i ganske utvetydig erotiske termer når han i en av linjene i diktet «Hypatie» skildrer henne som «Le souffle de Platon et le corps d'Afro-dite» (Platons ånd og Afrodites kropp) (Leconte de Lisle, 1852, s. 6). Det kjente maleriet til preraphaelitten Charles William Mitchell fra 1885 av en naken, ung og slående vakker Hypatia kan stå som et annet eksempel på et slikt mytisk bilde av henne som en ung vakker kvinne med et lysende intellekt. Men også langt senere beskrivelser av Hypatia, som den i filmen *Agora* fra 2009, portretterer Hypatia som både ung og vakker da hun ble drept. Selv i boken *Hypatia: Mathematician, Philosopher, Myth* fra 2017 plasserer Charlotte Booth Hypatias fødsel i år 370 e.Kr., noe som innebærer at hun bare var førtifem da hun ble tatt av dage (Booth, 2017, s. 5).⁷ I virkeligheten var Hypatia en godt voksen kvinne i år 415 e. Kr., da drapet skjedde. Hun var sannsynligvis født rundt år 355 e.Kr. og var dermed omkring seksti år da hun ble angrepet av mobben og myrdet.⁸ Noen av argumentene mot at Hypatia skulle være født i 370 e. Kr. er at eleven Synesios fra Kyrene, som studerte under Hypatia på 390-tallet, hverken ville ha studert under en Hypatia som var en ung kvinne på bare rundt tjue år, eller ville ha skrevet slike brev som han gjorde til henne, og til andre der han omtalte henne på de måtene han gjorde, dersom hun var så tett på ham selv i alder. Dessuten er det tvilsomt at Hypatia i så ung alder allerede skulle ha tilegnet seg all den matematiske og filosofiske kunnskap hun tilskrives av sine studenter.

Et annet aspekt ved fremstillingene av Hypatia er plasseringen av henne i forhold til kristendommen. Her finnes det vidt forskjellige beskrivelser, alt fra de som vektlegger henne som en motstander av kristendommen, til de som fremstiller Hypatia som en kristen martyr. Charles Kingsleys bok om Hypatia fra 1853, *Hypatia or the New Foes with an Old Face*, kan stå som et eksempel på det første synet. I denne boken, som ble oversatt til en rekke europeiske språk, fremstiller Kingsley Hypatia som sterkt kritisk til kristendommen, med forakt for både presteskap og munk. Den italienske dikteren Diodorata Saluzzo Roero knytter derimot Hypatia til kristendommen. I et tobinds diktverk fra 1827 skildrer hun en Hypatia som konverterer til kristendommen, endatil ved hjelp av biskopen Kyrillos, og som dør ved foten av et kors i en kirke, hvor hun blir hugget ned med sverd av en troløs prest. Ingen av disse to beskrivelsene av Hypatia stemmer med det vi kan lese ut av de his-

6. Dzielska synes å ha et annet syn på drapet. Hun ser dette mer som et målrettet prosjekt fra biskopen i Alexandria, Kyrillos, sin side om å kvitte seg med en farlig støttespiller til sin motstander Orestes og kaller drapet på Hypatia rett ut «murder for a political purpose» (Dzielska, 1995, s. 94).

7. Dette er plasseringen Booth angir i sin tidslinje. I kapittel 3 om Hypatias fødsel diskuterer hun også andre dateringer (Booth, 2017, s. 60–67).

8. Denne dateringen støttes av både Penella (1984, s. 126–128), Dzielska (1995, s. 67–68) og Watts (2017, s. 21), og baserer seg på blant annet Johannes Malalas (ca. 491–578), som hevder at Hypatia var gammel (*palaia*) da hun døde.

toriske kildene, som vi skal se senere. Gjennom sin filosofiske skole i Alexandria virket Hypatia hverken som en motstander av kristendommen eller som en troende kristen. I stedet representerte hun og skolen hennes et møtested for både kristne og hedenske intellektuelle.

Ytterligere en moderne tolkning av Hypatia, er å se henne som en feministisk skikkelse. Slik finner vi Hypatia fremstilt allerede i 1908 av Carlo Pascal, i kapittelet om Hypatia i boken *Figure e caratteri: Lucrezio, l'Ecclesiaste, Seneca, Ipazia, Giosuè Carducci, Giuseppe Garibaldi*. Og mot slutten av 1900-tallet ble hele to feministiske tidsskrift oppkalt etter Hypatia.⁹ Å se Hypatia i et slikt feministisk perspektiv innebærer nødvendigvis en form for anakronisme. Det fantes ingen feministisk teori eller bevegelse på Hypatias tid, og ingenting av det vi vet om henne tyder på at hun var spesielt opptatt av kvinners stilling. Men, hun levde som kvinne i en verden som var dominert av menn, både i det intellektuelle livet og i det politiske. Hypatia virket i begge disse sfærene.

Hvorvidt det er mulig å finne gode argumenter for at hun ble drept fordi hun var kvinne, er omdiskutert. Av vår egen tids forskere på senantikken legger for eksempel Alan Cameron vekt på betydningen av at Hypatia var kvinne, både for den berømmelsen hun fikk og for drapet på henne, i en tid med fremvoksende kristendom med tilhørende misogynistisk kvinnesyn (Cameron, 2015, s. 201–3).¹⁰ Andre, som for eksempel Watts, toner dette ned, og hevder at drapet på Hypatia ikke markerer begynnelsen på en misogynistisk tidsalder (Watts, 2017, s. 155). Det er i alle tilfeller mulig at det faktum at Hypatia var kvinne kan ha hatt noe å si for ettermålet hennes, og for den akademiske og intellektuelle arven hun etterlot seg, som for en stor del er gått tapt.

Det finnes altså en Hypatia som er berømt ikke minst for sin død, men samtidig har det vært knyttet mange uriktige forestillinger og myter til denne legendariske skikkelsen. Noen av de feilaktige forestillingene og mytiske fortellingene som har vært spunnet omkring henne, har blitt korrigert gjennom nyere tids forskning. Watts' vektlegging av betydningen av de politiske og sosioøkonomiske forholdene i Alexandria på Hypatias tid er allerede nevnt. Cameron har lagt frem argumenter for at alle tekstene til Hypatia allikevel ikke er tapt. Dzielska 1995 har gjort en stor innsats gjennom arbeidet med brevene vi har bevart etter Hypatias elev Synesios. Disse skal vi komme tilbake til nedenfor, når vi skal se litt nærmere på noen av de sidene ved Hypatia som ikke har blitt udødeliggjort i like stor grad som drapet på henne. Disse knytter seg i stor grad til tenkningen og det filosofiske arbeidet til Hypatia.

Hypatia var imidlertid ikke alene om å være kvinnelig filosof, hverken i antikken mer generelt eller i senantikken spesielt. Hun var heller ikke den eneste kvinnelige tenkeren i sin egen samtid eller i sin hjemby Alexandria. Det finnes andre samtidige intellektuelle kvinner som er glemt i langt større grad enn hva Hypatia er. Hvorfor ikke i stedet trekke frem en av disse som representant for filosofihistoriens glemte kvinnelige pionerer? Hvorfor velge den tross alt ganske så berømte Hypatia? Før vi retter blikket mot filosofen Hypatia, la oss kort kikke på et par andre av antikkens kvinnelige filosofer og noe av det vi vet om dem, samt se på mulige grunner til allikevel å rette fokuset mot Hypatia.

9. Se note 2.

10. Som Cameron skriver: «The rising tide of Christian asceticism had brought about drastic changes in the public position of women during Hypatia's lifetime.» (Cameron, 2015, s. 199).

II. HYPATIA BLANT ANTIKKENS KVINNELIGE FILOSOFER

Allerede på slutten av 1600-tallet samlet Gilles Ménage (1613–92) navnene på til sammen sekstifem kvinnelige filosofer fra antikken. Mange av disse kvinnelige filosofene fra antikken har vi langt mindre overlevert informasjon om enn hva vi har om Hypatia. Grunnen til å ikke velge å fokusere på en av disse fremfor Hypatia, er for en rekke av dem knyttet til hva vi tross alt har av overlevert informasjon og materiale. Når det gjelder mange av disse, er informasjonen så begrenset at det ikke er så mye det vil være mulig å hente frem. Vi vet rett og slett for lite om dem. Et eksempel på en slik kvinnelig tenker er Pandrosion. Hun levde og virket i samme by som Hypatia, Alexandria, tidlig på 300-tallet e. Kr., altså ikke så lenge før Hypatia. Problemet er at hun så vidt finnes nevnt i de historisk overleverte skriftene. Vi har ingen omtalende beskrivelser av henne, slik vi har om Hypatia, ingen av skriftene hennes har blitt overlevert, og heller ikke noe av det som eventuelt er skrevet av studentene hennes har overlevd. Grunnen til at vi likevel vet om Pandrosion, er at en samtidig av henne i Alexandria, Pappos (ca. 290–350 e. Kr.), argumenterer mot henne i tredje bok av sin matematiske *Collectio*. Det dreier seg om motargumenter mot noen matematiske poeng og utlegninger, og ettertiden har til og med funnet Pappos' argumenter ganske dårlige.¹¹ Poenget her er imidlertid at den tilgjengelige informasjonen om Pandrosion er for knapp, og for fokusert på henne utelukkende som matematiker, til at det er mulig å si så mye om den betydning hun kan ha hatt som filosof.

For mye er altså tapt av informasjon om mange av de kvinnelige filosofene vi kjenner navnene til fra antikken, til at det vil la seg gjøre å hente dem frem fra glemselen i særlig grad. De fleste er omtalt i langt mindre grad enn hva som er tilfelle med Hypatia. Det finnes imidlertid unntak. Sosipatra er for eksempel den kvinnelige filosofen fra senantikken vi sannsynligvis har overlevert den lengste beskrivelsen av. I Loeb-utgaven av Eunapius' bok om filosofenes og sofistenes liv er hele ni sider viet Sosipatra. Dette er altså mer enn det materialet vi har som omtaler Hypatia. Ut fra det materialet som er tilgjengelig, skulle det derfor være gode grunner til å se nærmere også på Sosipatra som en glemt kvinnelig filosof. Når jeg likevel her velger å fokusere på Hypatia, skyldes dette flere forhold. Hva gjelder omfanget av de overleverte beskrivelsene av Sosipatra og Hypatia, vil nok tilfældigheter til en viss grad ha spilt inn med tanke på hva som har blitt bevart. Det har vært hevdet at omfanget av beskrivelsen av Sosipatra ikke tilsvarende en større filosofisk betydning enn Hypatia (Watts, 2017, s. 97). Hva gjelder Hypatia, har vi også flere forskjellige kilder fra antikken å bygge på, noe vi skal se nærmere på nedenfor. Sammenlignet med Hypatia synes også Sosipatra, som for eksempel var opplært i teurgi, å være forbundet med en filosofisk tradisjon som tenderer mot mystisisme, det esoteriske og overnaturlige, i stedet for det rasjonelle og fornuftsbaserte (Dzielska, 1995, s. 62). Hypatia, derimot, drev ikke med teurgi. Hun var først og fremst matematiker og filosof, og står som en bedre representant for det fornuftsbaserte vi gjerne forbinder med den filosofiske tradisjonen utsprunget av antikkens Hellas. Både det at Hypatia på denne måten er sterkere forbundet med en rasjonalitetsfokusert filosofisk tradisjon, at hennes filosofiske innflytelse og betydning sannsynligvis er større, og det at vi har flere kilder om henne, gjør henne til en av de mest interessante kvinnelige tenkerne å se nærmere på fra senantikken. La oss derfor se nærmere på

11. Se for eksempel Frost (1992, s. 90), Deakin (2007, s. 127–128) og Watts (2017, s. 94–96).

Hypatia som filosof, og prøve å kaste litt lys over de mer glemte sidene ved denne tenkeren, og også prøve å få et glimt av henne som en kvinnelig filosofisk pioner.

III. DEN GLEMTE HYPATIA

Hypatia er ikke den eneste blant antikkens filosofer som er kjent blant annet på grunn av, og for, sin død. Ikke minst Sokrates er berømt for måten han døde på, og den virkning dette hadde ikke bare for de som stod ham nær i hans egen samtid, men også for ettertiden. Hypatia og Sokrates deler altså noen likhetstrekk. Begge møtte en død som fikk betydning for ettermælet deres. De levde og virket også begge i det som var en av deres samtids store intellektuelle hovedsteder. Videre levde både Sokrates og Hypatia i det som må kunne kalles politisk turbulente tider, og begges død kan sees i lys av dette. Vi mangler også filosofiske skrifter etter dem begge, og vi vet for begges del at de var viktige for sine elever. Det er likevel noen store forskjeller mellom Sokrates og Hypatia. Der Sokrates ble dømt til døden av et flertall i en rettssak, og valgte å bli i Athen og tømme giftbegeret tross muligheter for å rømme, ble Hypatia overfalt på gaten av en rasende mobb som ikke levnet henne noen mulighet for å unnsnippe. Og hva gjelder ettermælet, hadde Sokrates flere av datidens store intellektuelle skikkelser som beskrev ham, fra komediedikteren Aristofanes, til historikeren og forfatteren Xenofon og selvsagt, ikke minst, Platon. Gjennom Platons dialoger har filosofen Sokrates blitt både levendegjort og udødeliggjort for ettertiden på en måte Hypatia ikke har blitt. For å si det på en annen måte: Hypatia har ingen Platon blant sine elever, slik Sokrates hadde. Hva gjelder overlevert skriftmateriale fra elevene, kan en gjerne si at der Sokrates hadde Platon, en av filosofihistoriens største tenkere, hadde Hypatia Synesios, som ble biskop. Eller for å si det enda tydeligere: Hypatia hadde ingen elev som på noen måte kunne måle seg med Platon, og som kunne videreføre og videreformidle arbeidet og betydningen hennes, eller videreføre den filosofiske posisjonen skolen hennes representerte og forvalte den akademiske arven etter henne. I det hele tatt ble ingen av Hypatias studenter seriøse filosofer.¹²

Kanskje er denne sammenligningen mellom Sokrates og Hypatia uheldig og skjev. Han var en av de store, originale tenkerne ikke bare fra antikken, men i den vestlige filosofiens historie i det hele tatt, og vi har overlevert en mengde omfattende skildringer av ham og det filosofiske virket hans. Hypatia har vi fått overlevert langt mindre informasjon om. Hun ble riktignok utropt til en av de store filosofene i sin tid, i hvert fall i Alexandria, som var et intellektuelt sentrum i den senantikke verden. Likevel, selv om hun virkelig var en nyskapende tenker av stort format, er det vanskelig å fremvise henne i dag som en original filosof. Til det er det overleverte materialet for spinkelt.

Til en viss grad er altså filosofen Hypatia glemt for alltid. Med mindre noen skulle grave frem og gjenoppdage et tapt filosofisk verk av henne, er mulighetene for å hente tenkningen til Hypatia frem fra glemselen begrenset. Hvordan kan vi allikevel gå frem for å prøve å få et glimt av filosofen Hypatia? Dette må nødvendigvis bli indirekte gjennom de brokker og fragmenter av informasjon vi har tilgjengelig. Disse består i hovedsak av henholdsvis

12. Som Cameron skriver, «Hypatia may have been an inspiring teacher, but her pupils were not aspiring academics.» (Cameron, 2015, s. 197).

omtaler av henne, skrevet etter at hun er død – en håndfull brev skrevet av den mest kjente av Hypatias elever, Synesios – samt det lille vi vet om det hun selv har skrevet, men som stort sett er tapt.¹³ Av brevene Synesios skrev, er syv rettet til Hypatia, og en håndfull andre skrevet til medstudenter av ham, det vil si til andre som også hørte til kretsen rundt Hypatia og som kjente henne. I senere tid har oppfatningen av at alt Hypatia skrev er tapt, blitt nyansert. Cameron har argumentert for dette: «So far from Hypatia's works being entirely lost, we may have well over 1000 pages of Greek edited by her» (Cameron 2015, s. 194). Sidene det er snakk om er i første rekke det som tidligere ble regnet som hennes far, Theon, sitt kommentarverk i tretten bøker om Ptolemaios' *Almagest*. I overskriften til tredje bok skriver Theon at utgaven er redigert av hans datter Hypatia, filosofen. Det er dermed mulig at de neste ti bøkene han kommenterer er redigert av Hypatia. Watts følger Cameron på dette punktet, og argumenterer for at disse ti bøkene dermed kan betraktes som datidens svar på Hypatias doktoravhandling (Watts, 2017, s. 30–31). At denne kommentarutgaven er tilegnet Hypatia, innebærer likevel ikke nødvendigvis en dokumentasjon av at hun bidro med noe nyskapende. Cameron stiller seg eksplisitt kritisk til hvorvidt Hypatia, og hennes far matematikeren Theon, bidro med noe originalt.¹⁴ Hvis det stemmer at denne utgaven kan tilegnes Hypatia, viser den imidlertid først og fremst noe om henne som matematiker. Hypatia var i første rekke filosof, og det er slik hennes far omtaler henne i overskriften til tredje bok av kommentarverket. Det er også slik både eleven hennes Synesios og de senere kildene omtaler henne. Skjønt, i senantikken var ikke skillet mellom matematikk og filosofi sett på som like skarpt som i vår egen tid. Særlig er dette tilfelle innenfor den nyplatoniske tradisjonen der Hypatia hører hjemme. Både matematikk og filosofi handlet om abstraksjon av ideer fra noe mer materielt (Booth, 2017, s. 104). Selv om matematikk og filosofi står nærmere hverandre på denne tiden, betyr allikevel ikke det at disiplinene ikke var distinkte. Når Theon omtaler sin datter som filosof, markerer han Hypatia som forskjellig fra seg selv som matematiker. Så selv om vi har matematiske kommentarverk etter Hypatia, er det grenser for hvor mye disse kan fortelle oss om henne som filosof, så lenge vi ikke har bevart noen filosofiske verk av henne. Dette gjør det vanskelig å skulle si noe bestemt om hvor original, eller lite original, hun var som filosof. Hva kan vi allikevel si om filosofen Hypatia?

Det er i første rekke beskrivelsene av Hypatia, skrevet etter at hun var død, som har hatt størst betydning for ettermælet hennes. Blant disse er det to som peker seg ut som de viktigste. Den ene er den allerede omtalte beskrivelsen av Hypatia i kirkehistorien til Sokrates Scholastikos. Denne ble sannsynligvis skrevet ikke senere enn tjuefem år etter at Hypatia ble drept. Sokrates er altså mer eller mindre en samtidig av Hypatia, og har antagelig kunnet diskutere Hypatia med tilreisende fra Alexandria som levde samtidig med henne og var

13. Ifølge Cameron, har vi fem kilder fra senantikken til kunnskap om Hypatia (Cameron, 2015, s. 187). Fire av disse var kristne. Vi har den allerede nevnte omtalen hos Sokrates Scholastikos, samt en beskrivelse fra Filostorgios, begge noenlunde samtidige med Hypatia. Videre har vi beskrivelsen til den litt senere Damaskios, som er den eneste av de fem kildene som ikke var kristen, og endelig den fiendtlige fremstillingen til Johannes av Nikiu. I tillegg har vi brevene Synesios skrev.

14. Som Cameron skriver: «It may be, then, that so far from having to lament the loss of Hypatia's published writings, we are in fact in a position to form a rather accurate impression of them. The more extravagant expectations are dashed. Hypatia and Theon kept alive but did not advance study of the ancient mathematical classics. (...) To our surprise we discover that her forte was to have been editing texts.» (Cameron, 2015, s. 194).

i Alexandria da hun ble drept. Ifølge Dzielska er beskrivelsen til Sokrates en av de mest pålitelige kildene vi har.¹⁵ Fokuset til Sokrates i beskrivelsen av Hypatia er kontrasten mellom det dydige og verdige livet som den vise nyplatoniske filosofen Hypatia levde, og den sjokkerende, grufulle måten hun ble drept på av kristne fanatikere, samt å få frem at drapet er fullstendig i strid med kristendommen: «Intet kan være fjernere fra den kristne ånd,» som Sokrates skriver (Sokrates Scholastikos, 1890, 7.15).

Den andre av disse to mest betydningsfulle beskrivelsene av Hypatia, finner vi i Damaskios' bok om Isidores liv, skrevet om lag hundre år etter Hypatias død. Denne er overlevert som en rekke brokker og fragmenter.¹⁶ Fokuset hos Damaskios er å få frem Isidore, hans læremester, som den mest fortreffelige filosof i sin samtid, og dette gjør han blant annet ved å sammenligne Isidore med andre av sine samtidige filosofer. En av disse er Hypatia. Der Sokrates Scholastikos skriver seg inn i en kirkehistorisk kontekst, skriver Damaskios seg mer inn i en filosofisk tradisjon. Dette kommer også til uttrykk i bildet han gir av Hypatia. Det er i sterkere grad filosofen Hypatia, som ble drept av kristne fanatikere, han søker å få frem. Dette henger nok blant annet sammen med den økede motsetningen mellom den ikke-kristne filosofiske tradisjonen og kristendommen som har vokst frem i perioden mellom tidspunktene når Sokrates og Damaskios skriver sine respektive skildringer av Hypatia.

Kommentatorene er uenige i synet på verdien av Damaskios' beskrivelse av Hypatia. Dzielska, for eksempel, er blant de mer kritiske. Som Dzielska skriver om Damaskios' *Life of Isidore*: «it provides no thoughtful characterization of Hypatia's personality, no penetrating description of her philosophy, no review of her scholarly writings» (1995, s. 116). En som i større grad vektlegger betydningen av at Damaskios har et sterkere fokus på livet til Hypatia, er Watts. Som han skriver: «Damascius's presentation of Hypatia is more developed and nuanced than those of Socrates, Philostorgus, and the later authors who imitated them» (Watts, 2017, s. 127). Uansett, som forfatter av den mest omfattende skildringen av Hypatia, er ikke Damaskios til å komme utenom.

Den kjente anekdoten om hvordan Hypatia ved hjelp av et blodig menstruasjonsbind fikk kurert en student som hadde forelsket seg i henne, finner vi hos Damaskios. Han viser også til det han kaller uinformerte rapporter om at det var ved hjelp av musikk Hypatia kurerte den forelskede, men fremholder at den virkelige historien er en annen.¹⁷ Den virkelige historien, der Hypatia konfronterer den forelskede mannen med menstruasjonsbindet, og spør om det er dette han begjærer, viser hvordan Hypatia avviser kroppslig begjær, og kroppen som sted for sann skjønnhet. Samtidig får hun distansert seg selv som tenkende sjel fra sin egen kroppslige kvinnelighet. Damaskios forteller oss også hvordan Hypatia ikledde seg filosofens kappe (*tribon*). Dette sier også noe om hvordan Hypatia vektlegger det filosofiske ved seg selv og bokstavelig talt dekker sin kroppslighet og kvinnelighet med

15. Dzielska omtaler Sokrates Scholastikos som «our best informant» (1995, s. 38), «our most substantial source» (1995, s. 41) og «our chief historian» (1995, s. 44). Ifølge Dzielska gir Sokrates, Hypatias samtidige, «[t]he most important and most valuable intelligence about Hypatia's life» (1995, s. 113).

16. Se for eksempel utgivelsen og oversettelsen til Polymnia Athanassiadi av restene av Damaskios' bok om Isidores liv fra 1999: *Damascius The Philosophical History*.

17. Denne historien om menstruasjonsbindet er nevnt også i Sudaen, hvor antagelsene om kurering ved hjelp av musikk, som hos Damaskios omtales som uinformerte historier som er nonsens. Se for eksempel gjengivelse av dette stedet i Suda-teksten hos Deakin (2007, s. 138).

filosofens kappe. I begge disse fortellingene møter vi en Hypatia som distanserer seg selv som filosof og tenker fra sin kroppslige kvinnelighet. Dette er i tråd med en vektlegging av et skille mellom kropp og sjel, som har klare linjer til platonismen. For en kvinnelig filosof på den tiden var det antagelig ikke bare nyttig å vektlegge en slik distanse til sin egen kroppslighet og kvinnelighet, men kanskje også nødvendig for å kunne virke som filosof og i det offentlige, slik Hypatia gjorde.

Det hersker ingen tvil eller uenighet om at Hypatia sto i den nyplatoniske tradisjonen. Spørsmålet er imidlertid hvilken av de forskjellige nyplatoniske retningene hun hørte hjemme innenfor. På den ene siden har vi tradisjonen fra Plotin og Porfyrios og på den andre den mer teurgisk orienterte tradisjonen fra Iamblichos. Der tradisjonen fra Iamblichos la vekt på det guddommelige og fungerte ikke bare som en filosofisk, men også som en form for religiøs bevegelse med teurgiske religiøse ritualer, var tradisjonen fra Plotin og Porfyrios ikke opptatt av å bruke religiøse ritualer, men stilte seg kritisk til dette (Watts, 2017, s. 47). Kontemplasjon og tenkning, ikke rituell teurgisk praksis, var veien til innsikt. Både Dzielska og Watts argumenterer overbevisende mot å plassere Hypatia i tradisjonen fra Iamblichos. Dzielska viser for eksempel til at det aldri nevnes i noen kilder at Hypatia var innviet, noe som ville ha vært naturlig hvis hun hadde vært en del av denne tradisjonen. Ingen av kildene om Hypatia sier noe om at det ble bedrevet nattlige seremonier, offer til gudene, bruk av kultobjekter eller magiske hendelser. Dzielska peker også på at ord som *orgia*, *agoge* og *anagoge*, som knyttes til filosofisk teurgi, ikke forekommer i brevene til Synesios (Dzielska, 1995, s. 62–64).

Synesios maner riktignok til hemmelighold og taushet omkring det filosofiske som utfoldet seg i den innerste kretsen blant Hypatias elever (brev 143). I et brev til sin beste venn og medstudent Herkuleanos refererer Synesios til erfaringen av «marvellous things, the bare recital of which had seemed to us incredible» og snakker om hvordan han holder filosofi for å være det mest uutsigelige av alt uutsigelig (brev 137).¹⁸ Selv om denne understrekningen fra Hypatia-eleven av filosofiens uutsigbarhet ikke innebærer en henvisning til teurgi, sier det noe om vanskene med å rekonstruere og få innsikt i det særegne ved Hypatias filosofiske lære. Når Hypatias mest betrodde studenter vektlegger det å ikke videreformidle den filosofiske lærdommen, men tvert imot holde dette innenfor en lukket krets, er det kanskje ikke så merkelig at vi ikke har overlevet mer av Hypatias tankegods. Forestillingen om den høyeste visdommens uutsigbarhet bidrar heller ikke akkurat til anstrengelser for å få formidlet denne i skriftlig form. Vi kommer ikke så mye lenger enn til innsikt i at de høyeste innsikter er uutsigelige. Både hemmeligholdet og tanken om uutsigbarhet har antagelig hatt betydning for den manglende overleveringen av Hypatias tenkning.

Watts plasserer, i likhet med Dzielska, Hypatia helt utvetydig i tradisjonene fra Plotin (Watts, 2017, s. 41, 45). Dette ser han i lys av blant annet det faktum at skolen til Hypatia var et møtested for både kristne og hedenske studenter. Det er vanskelig å se at dette skulle være uproblematisk dersom hun praktiserte teurgi og bekjente seg til en religionspraksis som sto i klar motsetning til kristen tro. Watts nevner også opprøret i 392 e.Kr., med øde-

18. Hilde Vinje har laget en norsk oversettelse av fem av Synesios' brev som er publisert i *Mellom – tidsskrift for omsett litteratur* 1/2018, s.17–20. Brev 137 er ikke blant disse, og jeg har her brukt følgende referanse: <http://www.livius.org/articles/person/synesius-of-cyrene/synesius-texts/>

leggelsen av Serapis-tempelet, som noe Hypatia ikke var involvert i (Watts, 2017, s. 56–62). Det var derimot Olympos, som ledet kampen på teurgenes side. Han var, i motsetning til Hypatia, en nyplatoniker i tradisjonen fra Iamblichos. Etter opprøret flyktet mange av de ikke-kristne lærerne som hadde vært med å forsvare Serapeion, fra byen, og nyplatonismen til Hypatia ble fremherskende i Alexandria. Denne sto på sett og vis i et rivaliserende forhold til filosofien i Athen på denne tiden, der det var tradisjonen fra Iamblichos som var den dominerende.

Hvis det stemmer at Hypatia stod i tradisjonen fra Plotin og Porfyrios, kan det være nyttig å kaste et blikk på denne for å få en antydning om retningen hun tenkte ut fra. Nå er det ikke rom her for å gå grundig inn på dette, men la meg avslutningsvis nevne noen av hovedtrekkene i denne nyplatonske tradisjonen og antyde mulige paralleller til Hypatia. Ut fra Plotin og Porfyrios er det et grunnleggende skille mellom det sansbare og det intelligible. Mennesket tilhører begge. Kroppen og begjæret knytter oss til det sansbare, mens sjelen og tenkningen hører til det intelligible. Som vi har sett gjennom anekdoten om Hypatias kurering av den elskovssyke studenten, var et slikt skille mellom det kroppslige og det sjelelige åpenbart et viktig element også i hennes tenkning. Ut fra Plotin og Porfyrios vil det videre være det sjelelige som representerer det egentlige ved mennesket, og det er følgelig et mål å søke å frigjøre seg fra det kroppslige og leve et liv der en dyrker sjelen og tenkningen. Det er ikke vanskelig å forstå Hypatia som en inkarnasjon av et slikt syn. Det intelligible består, ifølge denne tradisjonen, av tre forskjellige ontologiske nivå: det Ene, Intellekt og Sjel. Av disse er det Ene den første årsak til alt annet. Som ren enhet er det Ene dessuten hinsides det som kan gripes gjennom begrepslig tenkning og gjennom språket. Det er med andre ord uutsigelig. Her er det ikke vanskelig å bli minnet om beskrivelsene hos Synesios av de høyeste filosofiske innsiktene som uutsigelige. Disse sammenligningene kan gi en anelse av den retningen Hypatias filosofi utfoldet seg innenfor, men ikke mer. Kildesituasjonen gjør det vanskelig å få et mer spesifikt innblikk i hva det særegne ved tenkningen hennes eventuelt bestod i.

Den særskilte plotinske nyplatonske retningen Hypatia sto for i senantikken i Alexandria, døde på mange måter ut med henne (Watts, 2017, s. 154). I de stadig sterkere markerte konfliktlinjene mellom den gamle ikke-kristne filosofiske tradisjonen og den fremvoksende kristne kirkens makt og innflytelse, var det den filosofiske tradisjonen som var sterkest knyttet til det hedenske religiøse, som vant frem. Etter at Hypatia ble drept, var det ingen som tok over og videreførte det filosofiske arbeidet og skolen hennes. Ingen filosofiske arbeider av Hypatia er overlevet. At den filosofiske arven etter henne for en stor del er tapt, kan ha mange grunner. Uansett grunn, står Hypatia igjen som en vidgjeten skikkelse, berømt for sitt måteholdne, dydige liv og jomfruelighet, og sin høye etiske klokskap og moral. Det grufulle drapet på henne har på en og samme tid bidratt til å gjøre henne til en legendarisk skikkelse, men også til både å stoppe hennes filosofiske virke og skygge for ettermælet hennes som filosof. I en viss forstand er Hypatia glemt gjennom å være skjult av sin egen berømmelse. Likevel, selv om vi ikke kjenner mer til det spesifikke innholdet i tenkningen hennes, vet vi *at* hun var en betydningsfull filosof i senantikken i nyplatonske tradisjon i Alexandria. Ved å lette en tanke på sløret som har innhyllet henne i legendenes mytiske svøp, kan vi kanskje få et litt klarere blikk for filosofen Hypatia.

REFERANSER

- Booth, C. (2017). *Hypatia: Mathematician, Philosopher, Myth*. UK & USA: Fonthill.
- Cameron, A. (2015). «Hypatia: Life, Death, and Works» s. 185–205 i *Wandering Poets and Other Essays on Late Greek Literature and Philosophy*. New York: Oxford University Press.
- Damascius (1999). *Damascius: The Philosophical History*. Redigert og oversatt av P. Athanassiadi. Athen: Apamea Cultural Association.
- Deakin, M. A. B. (2007). *Hypatia of Alexandria: Mathematician and Martyr*. New York: Prometheus Books.
- Dzielska, M. (1995). *Hypatia of Alexandria*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Eunapius (1921). *Lives of the Philosophers and Sophists*. I Loeb Classical Library 134, Philostratus Volume IV *Philostratus: Lives of the Sophists*. Eunapius: *Lives of the Philosophers and Sophists*. Harvard: Harvard University Press.
- Frost, Winifred (1992). «Pappus and the Pandrosion Puzzlement» *Function*, 16, 88–91.
- Hødnebo, T. (2016). *Nytte og utførte gjerninger*. Oslo: Kolon forlag.
- Kingsley, C. (2016). *Hypatia or the New Foes with an Old Face*. CreateSpace Independent Publishing Platform.
- Leconte de Lisle, Charles-Marie (1852). *Poèmes antiques*. Paris: Librairie de Marc Ducloux.
- Ménage, G. A. (1984). *A History of Women Philosophers*. Oversatt av B. H. Zedler. New York: Rowman & Littlefield.
- Pascal, C. (1908). *Figure e caratteri: Lucrezio, l'Ecclesiaste, Seneca, Ipazia, Giosuè Carducci, Giuseppe Garibaldi*. Milano: R. Sandron.
- Penella, R. J. (1984). «When Was Hypatia Born?» *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 33, 126–128.
- Russell, B. (2004). *History of Western Philosophy*. New York: Routledge.
- Saluzzo Roero, D. (2011). *Ipazia ovvero delle filosofie*. Volume I & II. Kindle edition.
- Sokrates Scholastikos, S. (1890). *Church History*. Oversatt av A. C. Zenos i *Nicene and Post-Nicene Fathers, Second Series: Vol. 2*. Red. av Philip Schaff og Henry Wace. Buffalo, NY: Christian Literature Publishing Co. Revidert og redigert for *New Advent* by Kevin Knight: <http://www.newadvent.org/fathers/26017.htm>
- Synesios (2015). *Texts of Synesios*. Oversatt av A. Fitzgerald. Livius.org. Articles on ancient history. <http://www.livius.org/articles/person/synesios-of-cyrene/synesios-texts/>
- Synesios (2018). «Fem brev til Hypatia,» oversatt av H. Vinje. *Mellom – tidsskrift for omsett litteratur*, 1, 17–20.
- Voltaire (2011). *Examen important de Milord Bolingbroke écrit sur la fin de 1736*. Nabu Press.
- Voltaire (1964). *Dictionnaire Philosophique*. Paris: Garnier-Flammarion.
- Watts, E. J. (2017). *Hypatia. The Life and Legend of an Ancient Philosopher*. New York: Oxford University Press.